

E-Dünya təcrübəsi əsasında yeni “Elektron-Azərbaycan” modelinin tətbiqi yollarının əsas inkişaf istiqamətləri

Xəyalə Akif qızı Məmmədova (Ph.D)

Son onilliyə nəzər salsaq, dünya ölkələrinin elektron hökumət ilə bağlı təşəbbüslərini həyata keçirilməsində əldə olunan uğurları sayəsində, elektron hökumət dünya fenomeni halına gəlmişdir. Hər bir dövlət elektron hökumətin inkişaf siyasətini həyata keçirmək üçün öz strategiyasını işləyib hazırlamışdır. Buna baxmayaraq, bu işi tamamlamış iş hesab etmək olmaz. Çünki elektron hökumət hələ də inkişaf etməkdədir və informasiya texnologiyaları inkişaf etdikcə- e-hökumət strategiyaları, modelləri də tez-tez yenilənir.

Hər bir dövlət bu sahədə uğur qazanmaq üçün ilk növbədə e-hökumətin strateji strukturunu yaratmalıdır. Bu struktur E-hökumət strategiyasına ümumi abstraksiya kimi xidmət edir. Strukturun əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu deyə bilərik ki, elektron hökumət strategiyasının strukturunun bir çox milli e-hökumət strategiyaları ilə müqayisədə əksiklikləri vardır. Bu sahədə nümunə göstərə biləcəyimiz ölkələrin e-hökumət strategiyalarının əksəriyyətində belə strateji struktur yoxdur. Elektron hökumət strategiyası dedikdə, dövlətin elektron hökumət sistemlərini dəstəkləyən, təşkilati məqsədlərinin idarəçilik qabiliyyətini artıran infrastruktur planı hesab etmək olar. Bu plan – strateji istiqamətlər, məqsədlər, prinsipləri və onların həyata keçirilmə qaydaları haqqında bəhs edən sənədlər toplusundan ibarətdir. Bu sahədə aparılan strategiya tez-tez istinad olunaraq istifadə ediləcək bir baza hesab olunduğu üçün, tam anlaşıqlı olmalıdır. Bəzi ölkələr strategiyalarına müvafiq diaqramları daxil etsəldə, e-hökumətin strateji struktur nəzəriyyəsinə həyata keçirmək kimi hesab edilə bilməz. Bu strukturun adekvat şəkildə e-hökumətin strategiyasından uzaqlaşması mümkünsüzdür. Çünki struktur komponentlərinin görülmə bilən, hərəkət nöqtələri və əsas təminediciləri var. Tək Sinqapuru e-hökumətin strateji strukturunu daxil edən və prinsiplərə cavab verən ölkə kimi nümunə gətirmək olar.

Hətta təşkilatlar belə bu dövrdə fəaliyyətlərini davam etdirməsində elektron mühitdə yer almalarının zəruriliyini ifadə etmək üçün, tanınmış Şekspirin replikalarını, indiki vaxtda "To E or Not To E" (elektron mühitdə var olmaq, ya da olmamaq) şəklində dəyişdirərək sloqan kimi istifadə edirlər. (Kayakutlu, 2001: 49).

1993-cü ildə ABŞ, elektron-hökumət ilə bağlı ilk addımlarını atan ilk ölkə oldu (Office of the Vice President, 1993). Bir müddət sonra Böyük Britaniya və digər Avropa ölkələri e-hökumət təşəbbüsünü həyata keçirməyə başladılar (Office of the e-envoy, 1996). Avropa Komissiyası da 2000-ci ilin mart ayında keçirilən Lissabon Sammitində e-Avropanı həyata keçirmək üçün addımlarını atmışdılar. Təbii ki, e-hökuməti həyata keçirməkdə əsas məqsədi ictimai xidmətləri xalqa onlayn olaraq çatdırmaq, xalqın dövlət və hökumətlə əlaqədar məlumatları asan əldə edə bilməsi üçün yüksək səviyyədə xidmət göstərməkdir.

Model olaraq e-hökumət ; texniki mənada vətəndaşların "müşəri", ictimai rəhbərliyin fəaliyyətlərinin də "xidmət" olaraq görüldüyü , "keyfiyyət / dəyər faktoru" ölçülərinin tətbiq etdiyi ,ən az maliyyə vəsaiti və əmək sərf edən keyfiyyətli xidmətlərin verilməsini hədəfələyən idarəetmə sistemidir. Bu səbəbdən də “E-hökumət” sisteminə keçid, ictimai idarəetmə sisteminə vətəndaşa bu sistemin nə dərəcədə vacib bir faktor olması haqqında fikir formalaşdıracaqdır.

Azərbaycanda E-hökumət bu gün...

Bu sahədə qısa onu deyə bilərəm ki, Azərbaycanda da E-hökumət layihəsi “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiyaya (2003-2012-ci illər)” əsasən hazırlanmış və “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Bundan başqa, 2013-2015-ci illər üçün e-hökumətin inkişafında Dövlət Proqramının layihəsi də inkişaf etdirilir.

Yeni proqram 2010-2012-ci illərdə Azərbaycanda İKT sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət proqramının davamıdır. Bu proqram, e-hökumət yaratmaq, dövlət orqanlarında müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının həyata keçirilməsi vasitəsi ilə idarə olunması üsullarını, vətəndaş və təşkilatların sadələşdirilmiş və pulsuz e-xidmətlərini təmin etmək və başqa xidmətlər daxildir. Əsasən dövlət sektorunun əhatə edən e-hökumət layihəsi, "Elektron Azərbaycan" ideyasının bir tərkib hissəsidir. Eyni zamanda ölkə prezidentinin sərəncamı ilə ,2013 –cü il Azərbaycanda İKT ili elan olunması, İnformasiya Texnologiyaları Universitetinin əsasının qoyulması, 2013-cü ilin fevral ayının 8-də Respublikanın ilk telekommunikasiya peyki olan “AzerSpace-1” –in istismara verilməsi bu sahədə gedən inkişafa bariz nümunədir. Eyni zamanda İT İnkişaf və Fəaliyyət Planı üzrə Dövlət Fondu haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir. Fəaliyyət Planına görə, İKT strategiyasının hazırlanması milli domen qeydiyyatına alınması proseduru təkmilləşdirməyi planlaşdırır və telekommunikasiya xidmətləri və internet haqları azaldır. Bundan başqa Azərbaycan Vergilər Nazirliyi və i Azərbaycan Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi ("ASAN xidmət") ilə birlikdə mobil elektron imza layihəsini işləmişdir və hal-hazırda , "ASAN xidmət" mərkəzlərinə və Vergilər Nazirliyinə müraciət edərək mobil imzanı əldə etmək mümkündür. Həmçinin yeni şəxsiyyət vəsiqələrində də instalyasiya nəzərdə tutulub və bu prosesin başa çatması 2014-cü ilə planlaşdırılıb.

Təbii ki, qeyd etdiyimiz bütün uğurlar bir daha Azərbaycanda "Elektron hökumət" layihəsinin həyata keçirilməsinə böyük önəm verdiyini göstərir və həyata keçirilən bütün layihələr Azərbaycanda "Elektron hökumət" in qurulmasına dəstək rolunu oynayır .

Azərbaycan üçün təklif olunan E-Hökumət modeli

Ölkəmizin bu sahədəki mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq, dünya təcrübəsi əsasında təklif etdiyimiz model qısa və ümumi məzmununda təqdim edirəm. Qeyd edirəm ki, bu model qısa bir zamanda tətbiq etməklə, müasir bir E-hökumət strateji strukturunu qurmaq olar. E-hökumətin strateji strukturunu qurmaq və idarə etmək üçün bir E-hökumət modelinə ehtiyac vardır.

Bu model- dinamik,inkişaf edən bir mühitdə qanunlar, texnologiyalar əsasında yaranır. E-hökumət modeli sayəsində dövlət və təşkilatlar, E-hökumət vəziyyətlərini araşdırır bilir, ehtiyaclarını üzə çıxarır və işlənməli olan layihələri təyin edərək, xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. E-hökumət modeli, e-hökumətin strukturlarını və tətbiqi proseslərini qiymətləndirmək üçün bir vasitə olacaqdır. Təklif etdiyimiz e-hökumət modeli sayəsində dövlət və təşkilatlar, özlərinə uyğun və sürətlə həyata keçirilə bilən model tətbiq edəcəklər. Bu model iki hissədən ibarətdir: birincisi **texniki model**, ikincisi isə **təşkilati modeldir**. Texniki model iki bölmədən ibarətdir: Birinci bölmə - Xidmət bölməsi olub, E-vətəndaş modeli ilə dövlət qapısından, İkinci bölmə isə əlaqəli idarəetmə sistemi ilə bağlıdır. İdarəedici modeldə Rabitə və İnformasiya Nazirliyi, aparılan əməliyyat sisteminin üzvüdür.

1. Texniki Model

1.1. Birinci bölmə (Xidmət bölməsi)

E-hökumətin tətbiqində uğur əldə etmək üçün mövcud səviyyədə vətəndaşların, xaricilərin, biznesmenlərin, QHT-lərin bu xidmətdən faydalanması vacibdir. Birinci bölmə Xidmət bölməsi olub, e-Vətəndaş modeli ilə e-hökumət qapısından ibarətdir. (**Şəkil 1.**)

1.2. E-Vətəndaş Modeli

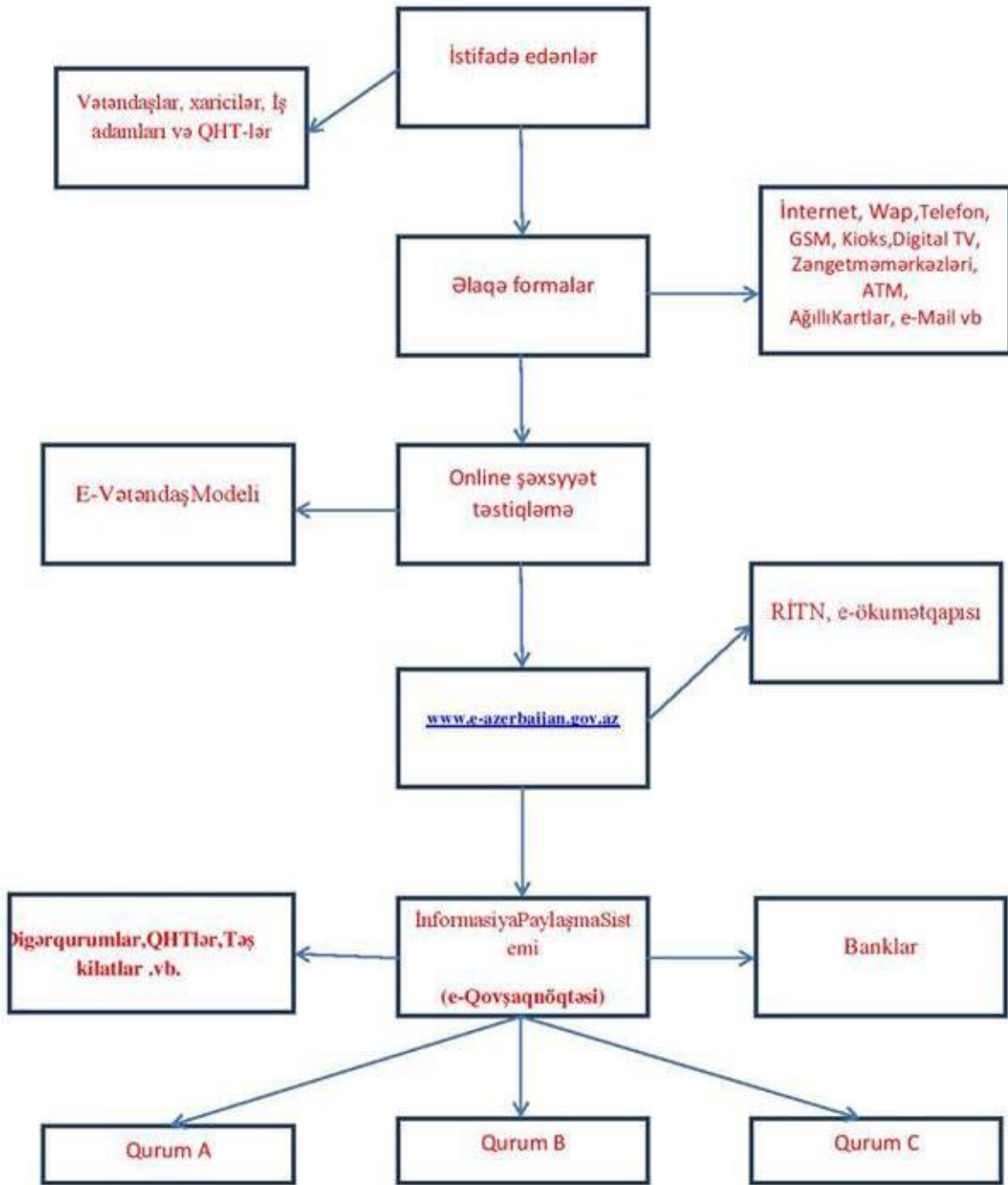
E-hökumət xidmətlərini istifadə edəcək olan vətəndaşlar, xaricilər, ticarət ilə məşğul olanlar, QHT-lər artıq E-Vətəndaş olurlar. (**Şəkil 2**) Yüksək səviyyədə E-hökumət sistemini qurmaq üçün sistemi istifadəçilərə doğru şəkildə tanıtılmalıdırlar. Azərbaycan Respublikası **DİN-in Baş Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya İdarəsinin qeydiyyat sistemində sadəcə və vətəndaşlar haqqında məlumata sahib olmaq günümüzün şərtləri üçün yetərli deyildir.** Təqdim etdiyimiz model - vətəndaşların E-hökumətdə E-vətəndaş (E-hökumət sisteminin xidmətlərindən faydalanan və dövlətə qarşı öhdəliklərini e-hökumət vasitəsilə həyata keçirən e-mədəniyyətə sahib kəslərdir) sistemini DİN-in Baş Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya İdarəsi tərəfindən həyata keçirilməlidir. Modelimizin E-vətəndaş sisteminin təyin olunması üçün DİN-in Baş Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya İdarəsini təklif etməyimizin 3 əsas səbəbi var:

1. Artıq hazır şəkildə şəhər və rayonlarda təşkilatlanmış olması,

2. Bu təşkilatın əhəmiyyətli bir E-hökumət sisteminə malik olması,

3. E-hökumət qapısı üçün tətbiq olunacaq bu modeli istifadəçilərə tanıtmaq çox asan olacaqdır.

Səkil 1: Təklifolunan E-hökumət Modeli

2. Təşkilati Model

2.1. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi

E-hökumət , bürokratiyanın ləğvini sürətləndirən layihə kimi deyil, texnologiya əsaslı idarəetmə layihəsi kimi başa düşmək lazımdır. Təklif etdiyimiz E-hökumət modeli həyata keçirilən zaman prosesdə iştirak edən təşkilatların quruluşu və bir-birlərinə uyğunlaşmalarına fikir vermək çox önəmlidir. Çünki lazım olan təşkilatların quruluşu və uyğunlaşması son dərəcə əhəmiyyətlidir Modelin təməl quruluşunu təşkilat qismində əsas Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi təşkil edir. Bürokratiyanın mövcud olduğu bir ölkədə idarəetmə anlayışını yeni bir idarəetmə sistemi ilə əvəz etmək bir çox çətinliklərlə təbii ki, rastlaşdırır. Bu baxımdan siyasi və inzibati səlahiyyətlərə sahib olan bir nazirliyin e-hökumətin strukturunun formalaşmasını və tətbiqi müddətini asanlaşdıracaqdır.

2.2. Bu modeldə Rabitə və İnformasiya Nazirliyinin əsas vəzifələri

Modelimizə görə; Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi ,e-hökumət strukturunun qurulması ilə əlaqədar müəyyən hədəfləri əldə etmək, tədbirlərin təsbiti üçün araşdırma aparmaq və qiymətləndirmək, e-hökumətin qurulması üçün lazım olan məsələləri təşkilati, texniki və hüquqi önəmli baxımdan qiymətləndirərək qərar verməklə vəzifəlidir.

Təklif etdiyimiz e-hökumət modelin strategiyasına uyğun olaraq, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi lazımi hədəfləri əldə etmək, E-hökumətin ümumi inkişaf görünüşünü müəyyən etmək və çalışacaq təşkilatların bir bütün olaraq çalışmalarına kömək etmək, ortaq çalışma tələb edən layihələri rahat koordinasiya edərək , vaxt itkisinə və israfçılığa mane olacaqdır.

Təklif olunan bu modelin əsası olan e-vətəndaş modelini formalaşdıran bütün faktorlarının təbii ki, geniş açıqlamaları vardır.

1. Biometrik- formasiya texnologiyaları çərçivəsində biometrik identifikasiyası, fərdi fiziki və davranış xüsusiyyətlərinin identifikasiyası məqsədilə analiz edən texnologiya olaraq təyin edilir. Barmaq izləri, uz forması, əl ölçüləri kimi fiziki, imza şəkili, yerimək və yazmaq kimi davranış xüsusiyyətlərindən istifadə edilir. Səs isə həm fiziki və davranış kimi qəbul edilir.

2.2 Bu modeldə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin əsas vəzifələri

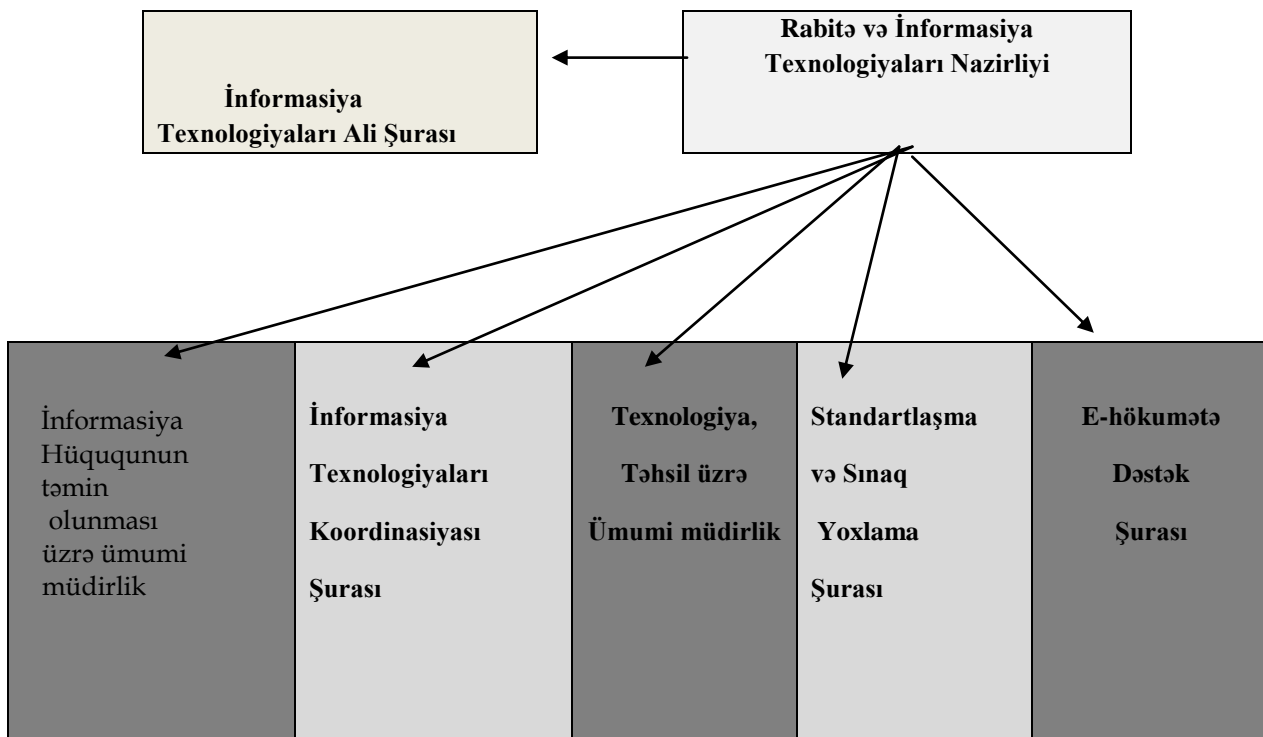
Modelimizə görə; Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi ,e-hökumət strukturunun qurulması ilə əlaqədar müəyyən hədəfləri əldə etmək,tədbirlərin təsbiti üçün araşdırma aparmaq və qiymətləndirmək,e-hökumətin qurulması üçün lazım olan məsələləri təşkilati,tekniki və hüquqi cəhətdən qiymətləndirərək qərar verməklə vəzifəlidir. (Şəkil 3)

Təklif etdiyimiz e-hökumət modelin strategiyasına uyğun olaraq,Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi lazımi hədəfləri əldə etmək, E-hökumətin ümumi inkişaf görünüşünü müəyyən etmək və çalışacaq təşkilatların bir bütün olaraq çalışmalarına kömək etmək, ortaq çalışma tələb edən layihələri rahat koordinasiya edərək , vaxt itkisinə və israfçılığa mane olacaqdır.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin təmin edəcəyi faydalar; vətəndaşlara daha sürətli, hərtərəfli və keyfiyyətli xidmət təqdim edilməsi, hökumətlər üçün məlumata söykənən bir güc qaynağı olması, ictimai təşkilatların yeni strukturu üçün bir təməl olmasını göstərə bilər. Burada əsas məqsəd isə; ölkəni bütünlüklə əhatə edəcək texnologiya əsaslı idarəetmə sistemini hüquqi və struktur cəhətdən aparılmalı olan dəyişiklikləri reallaşdıraraq, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzərindən tətbiq etməkdir.

Bu təbii ki,tək dövlət qurumlarının kompüterləşdirilməsi ilə bitən bir iş deyil,burda önəmli faktorlar ictimai xidmətləri inkişaf etmiş texnologiya əsasında qurmaq və zehniyyətdə bürokratiyanın köklü şəkildə dəyişməsidir.

Şəkil 3.Təklif olunan Təşkilati modeldə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları nazirliyinin strukturu

NƏTİCƏ:

Inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə e-hökumətlə gec tanış olduğumuzu desək mənəcə yanlışdır. Belə ki, kompüter texnologiyasının bir hədiyyəsi olan e-hökumət anlayışı klassik dövlət modelinə çox böyük yeniliklər gətirməsi qaçılmaz görünür.

Rabitə və informasiya texnologiya sahəsindəki inkişaf, tək dövlət, vətəndaş və özəl sektor əlaqələrinə yeniliklər gətirməyib, eyni zamanda siyasi həyatda, demokratik cəmiyyətlərin və təşkilatların iş proseslərində də yeni qapılar açmışdır. Bu inkişaf prosesləri ölkəmizdə "e-hökumət" və "e-demokratiyaya" keçid prosesini digər ölkələrdə olduğu kimi sürətləndirmişdir. Ancaq ölkəmizin, iqtisadi, texnoloji, sosial-mədəni və hüquqi strukturu e-demokratiya prosesini nisbətən yavaşladır.

Bu vəziyyət e-Demokratiyanın ölkədə yüksək səviyyədə inkişafı üçün şərt olaraq, internetə girişi, istər vətəndaşların, istərsə də seçilənlərin bu prosesə demokratik şəkildə qatılması üçün önəmli olan mədəniyyətə sahib olmasını tələb edir. Ölkəmizdə yaşanan problemlərin həll olunması yaşanan və vətəndaşların dövlətlə olan əlaqələrinin gecikdirilməsi və təyin olunması ictimai rəhbərliyin yenidən qurulmasına bağlıdır. E-Dünya, E-Azərbaycan anlayışları daha yaxşı tanılmalı və dərk edilməlidir. Təklif etdiyimiz E-hökumət modelinin həyata keçirilməsi ilə ölkəmizin inkişafında, bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrlə tam rəqabətə girə bilməsində əvəzsiz rol oynayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Public Sector Information : A Key Resource for Europe, Green Paper on Public Sector Information in the Information Society, (Com, 1998: 585), European Commission .
2. www.uni-yaz.com
3. Department of Commerce, United States of America, America's New Deficit: The shortage of Information Technology Workers.
4. "Electronic Data Interchange", <http://www.igmd.org/sssEDI.asp>, 15.11.2007. "eGovernment 5.Factsheet - Denmark - National Infrastructure",
5. Dangermond, J. (2002). "Web services and GIS." Geospatial Solutions 12(7): 56-57.
6. Dovifat, A., M. Brueggemeier, et al. (2007). The model of micropolitical arenas: A framework to understand the innovation process of e-Government-projects. Information Polity: The International Journal of Government & Democracy in the Information Age 12(3): 127-138.
7. www.e-gov.az
8. KENNEDY, Angus J.; Internet The Rough Guide, Dost Kitapevi, Ankara-2000
9. West, D. (2005). Digital government: Technology and public sector performance. Princeton, NJ, Princeton University Press.
10. West, D. (2007). Global e-Government, 2007. Providence, RI, Brown University, Center for Public Policy.
11. Walsham, G., D. Robey, et al. (2007). "FOREWORD: SPECIAL ISSUE ON INFORMATION SYSTEMS IN DEVELOPING COUNTRIES." MIS Quarterly 31(2): 317-326.
12. ALKAN, Haluk., Zeki S_MSEK; " _nternet ve Yönetime Katılım: Potansiyel ve

Olasılıklara İlişkin Bir Değerlendirme” Türk İdare Dergisi, İçişleri Bakanlığı Yayını, Sayı:70(418), Ankara–2001, ss.173–184.

13. Information Society e-europe;

14.“e-Japan Strategy”, http://www.kantei.go.jp/foreign/it/network/0122full_e.html, 10.01.2008.

15.“Global e-Government”, <http://www.electricnews.net/article/9561721.html>, 26.11.2007.

16.UK, Online Centres And E-Government, <http://e-envoy.gov.uk>, 15.10.2007.

17.www.servicearizona.com

18. www.dllr.state.md.us

19. www.gorr.state.ny.us (Governor’s Office Regulatory Reform

20. <http://foi.democracy.org.uk> (England)

21.ALTINOK, A. Ramazan; “İnternet, Demokrasi ve Devlet”, Türk İdare Dergisi, Yıl:73, Sayı:433, Ankara, Aralık 2001, ss.118–134.